

AMSTERDAMSE CAHIERS
VOOR EXEGESE VAN DE BIJBEL EN ZIJN TRADITIES

Cahier 35

ELIA & ELISA

onder redactie van

Marieke den Braber & Willien van Wieringen

Redactiecommissie:

Marieke den Braber, Joep Dubbink, Piet van Midden
Nico Riemersma, Klaas Spronk, Willien van Wieringen

Amsterdam
2022

INHOUD

Woord vooraf	V
De verhalen over Elia en Elia in het recente onderzoek	1
<i>Klaas Spronk</i>	
Elia's mantel voor Elisa: 1 Koningen 19 en 2 Koningen 2 in beeld	13
<i>Anne-Marie Bos</i>	
Hoe een jong mens tot leven komt: Een <i>close reading</i> van 2 Koningen 4:32-35	21
<i>Nico Riemersma</i>	
De grote vrouw van Sunem en de arme man van Nippur: Enkele gedachten over de interpretatie van 2 Koningen 4:32-35	35
<i>Bob Becking</i>	
Een korte reactie op de kritiek	45
<i>Nico Riemersma</i>	
Een maaltijd voor honderd mensen: Kanttekeningen bij 2 Koningen 4:42-44	51
<i>Adri van der Wal</i>	
Die Naeman-Erzählung (2 Kön 5)	61
<i>Edgar Kellenberger</i>	
De godsmann, de vrouw en de generaal: Twee verhalen over Elisa naast elkaar gelezen	71
<i>Joep Dubbink</i>	
Some African Christian Miracle Perspectives and God's Abiding Power: With Insights in 1 Kings 17:20-24	81
<i>Thandi Soko-de Jong</i>	
Elia en Elisa en het gevecht met Baäl	93
<i>Klaas Spronk</i>	
Geweld in de Elia-Elisacyclus (1 Kon 17–2 Kon 13): In het licht van het bijbelboek Jeremia	103
<i>Klaas Smelik</i>	

IV

Elia en Elisa psychologisch gelezen: 1 Koningen 19 en 2 Koningen 4-5	113
<i>Mart Jan Luteijn</i>	
De brief van Elia (2 Kron 21:12-15)	121
<i>Panc Beentjes</i>	
‘Elia ia al gekomen’ (Mar 9:13): Elia in het Marcusevangelie van Jezus	129
<i>Hans Lammers</i>	
Man van God of goddelijke man: De rol van Elia in de eindtijd, en de receptie van Maleachi 3:1,23-24 in rabbijnse interpretaties	139
<i>Lieve Teugels</i>	
‘Onze god is de beste’: 1 Koningen 18:26-46 in exegese voor hbo-studenten	147
<i>Willien van Wieringen</i>	
Abstracts	161
Personalia	167
Tekstregister	169

DE VERHALEN OVER ELIA EN ELISA IN HET RECENTE ONDERZOEK

Klaas Spronk

Literatuuroverzichten zijn handig,¹ maar zelden inspirerend. Wie begint te lezen in het recente commentaar van Winfried Thiel, waarover later meer, wordt geconfronteerd met dertien bladzijden typografisch onaantrekkelijk weergegeven doorlopende tekst met een onoverzichtelijke hoeveelheid titels. Ze zijn chronologisch geordend, wat het ook nog eens heel lastig maakt om bepaalde auteurs te vinden. Dan maar liever de overzichtsartikelen in het tijdschrift *Currents in Biblical Research*. Je moet wel het geluk hebben dat er recentelijk een artikel over het door jou te bestuderen bijbelboek of thema is gepubliceerd. In het geval van de verhalen over Elia en Elisa moeten we het doen met een artikel van Michael Avioz uit 2006.² Dat is alweer een tijdje geleden. Het is aan de andere kant wel een goed startpunt voor een nieuw overzicht. Avioz biedt de lezer lange lijsten, geordend naar auteur, met korte samenvattingen. Al wel wat beter dus dan die lijst bij Thiel, al is de weergave in zoverre wat teleurstellend dat ze de naam van het tijdschrift geen eer aan doen. Bij ‘currents’ verwacht je namelijk dat er tendensen in het onderzoek worden aangegeven, maar Avioz heeft zich blijkbaar niet willen wagen aan een poging om wat inhoudelijke lijnen te trekken. Is men op zoek naar de meest recente publicaties, dan heeft men meer aan het tijdschrift *Old Testament Abstracts*. Dat bestrijkt in elk nummer steeds het hele Oude Testament met een onderverdeling in boeken en thema’s. Heel handig is de online versie, waarbij men eenvoudig bij zelf te kiezen boeken, thema’s of auteurs een overzicht over de laatste jaren kan krijgen. Of dat overzicht vervolgens tot inzicht in bepaalde trends leidt, is natuurlijk maar weer zeer de vraag. Het is ook altijd de moeite waard om te kijken op de website van *The Review of Biblical Literature*. Via www.sblcentral.org krijgt men toegang tot een groot aantal recensies van recent gepubliceerde boeken. Wie zoekt op de betreffende termen wordt uitgebreid geïnformeerd. We blijven daarmee wel zitten met de vraag hoe men vervolgens verder kan komen dan de gebruikelijke verzuchting dat er heel erg veel over deze teksten is gepubliceerd? Door de toegenomen beschikbaarheid van het vele materiaal via digitale kanalen wordt dat nog eens versterkt.

Een eerste, eenvoudige stap is om enige orde aan te brengen door de publicaties te rubriceren op basis van bekende algemene criteria. Wat de exegese betreft kan men onderscheid maken tussen de synchrone en diachrone benadering met daarnaast publicaties over de receptie-geschiedenis. Men zou ook kunnen denken aan het onderscheid tussen bijbels-theologische en historische studies, maar dat komt voor een groot deel overeen met dat tussen de synchrone en diachrone benadering. Zo is er onvermijdelijk overlap, hoe men de publicaties ook indeelt. Behalve overlap is er vooral ook veel herhaling. Veel publicaties blijken bij nadere beschou-

¹ Met dank aan Nico Riemersma voor zijn ‘Literatuurlijst – 1 Koningen 17,7-24 + 2 Koningen 4,8-37’.

² Michael Avioz, ‘The Book of Kings in Recent Research (Part II)’, *CBR* 5 (2006), 11-57, i.h.b. 24-36.

wing weinig nieuws te melden te hebben. Vooral in de niet aflatende stroom aan commentaren³ is dat het geval. Daarom krijgen vooral publicaties die opvallen door afwijkende benaderingen en/of nieuwe gezichtspunten de meeste aandacht. Dat heeft natuurlijk iets subjectiefs, maar zolang de redenen voor de keuze duidelijk gemaakt worden, hoeft dat geen bezwaar te zijn. Een voorkeur voor Nederlandstalige publicaties (ook van vóór het overzichtartikel van Avioz) mag eveneens als begrijpelijk worden beschouwd. We zetten er ook direct mee in.

Synchrone benadering

In deze bijdrage aan de *Amsterdamse Cahiers* is het gepast om de paragraaf over de synchrone benadering te beginnen met een verwijzing naar de vijf artikelen van Aleida G. van Daalen⁴ over de verhalen over Elisa en de Sunamitische vrouw in 2 Koningen 4 en 8, in de eerste vijf nummers van dit tijdschrift.⁵ Het is een schoolvoorbeeld van een strikt synchrone benadering. Ze vatte het zelf als volgt samen: ‘Het is mij gebleken dat je het verhaal over de Sunamitische vrouw, om het goed te verstaan, in de context moet plaatsen van niet alleen de verhalen rondom Elia-Elisa, maar zelfs van heel het OT’.⁶ Ze keert zich expliciet tegen de diachrone benadering van met name Hans-Christoph Schmitt.⁷ De door hem geconstateerde ‘Doppelungen’ en ‘Spannungen’ zijn volgens haar geen aanwijzingen voor een redactieproces waarbij een oorspronkelijke tekst verschillende bewerkingen zou hebben ondergaan. Zij veronderstelt juist een weloverwogen compositie waarin op kleine en grote schaal veelbetekenende verbanden zijn gelegd. Ook het evenwichtig gebruik van de aantallen woorden in de verschillende sequenties wijst volgens haar op die eenheid.⁸ In haar artikelen breidt ze de associaties met andere verhalen

³ Op www.bestcommentaries.com worden meer dan honderd commentaren op de boeken Koningen genoemd; en dat betreft dan alleen nog maar de Engelstalige.

⁴ Zie over haar F.J. Hoogewoud, ‘Simson Revisited: In Memoriam Dr. Aleida G. van Daalen’, *ACEBT* 19 (2001), 111-124. Bij haar afscheid als docente Hebreeuws van de Universiteit van Amsterdam kreeg ze een feestbundel: K.A. Deurloo & F.J. Hoogewoud (red.), *Beginnen bij de letter Beth: Opstellen over het Bijbels Hebreeuws en de Hebreeuwse Bijbel voor Dr Aleida G. van Daalen*, Kampen 1985. De biografische informatie wordt daarin verstrekt door Johan Kok, ‘Teksten die verwijzen: Liet van Daalen over de Hebreeuwse Bijbel’ (p. 9-16).

⁵ Aleida G. van Daalen, ‘„Vertel mij toch al het grote dat Elisa gedaan heeft”’. Onderzoek naar de compositie van II Kon 8:1-6 en 4:8-37’, *ACEBT* 1 (1980), 51-61; ‘„Vertel mij toch al het grote dat Elisa gedaan heeft”’. De compositie van de verhalen over Elisa en de Sunamitische en hun samenhang. 2. De opbouw van II Koningen 4:12-17 en 25-28 en hun onderlinge samenhang’, *ACEBT* 2 (1981), 41-49; ‘„Vertel mij toch al het grote dat Elisa gedaan heeft”’. 3. „Elisa en de Sunamitische” en II Kon. 8:7-15’, *ACEBT* 3 (1982), 49-61; ‘„Vertel mij toch al het grote dat Elisa gedaan heeft”’. 4. Elisa en de Sunamitische, en de zalving van Jehu; samenhangen binnen de Elia-Elisa verhalen’, *ACEBT* 4 (1983), 37-48; ‘„Vertel mij toch al het grote dat Elisa gedaan heeft”’. 5. Samenhangen binnen de verhalen 1 Kon. 17 – 2 Kon. 13’, *ACEBT* 5 (1984), 118-135.

⁶ Geciteerd door Kok, ‘Teksten die verwijzen’, 16.

⁷ H.-Chr. Schmitt, *Elisa: Traditionsgeschichtliche Untersuchungen zur vorklassischen nordisraelitischen Prophetie*, Gütersloh 1972.

⁸ Van Daalen, *ACEBT* 1 (1980), 60-61.

steeds verder uit. Ze komt tot de conclusie dat de verhalen vanaf het begin dat Elia wordt genoemd in 1 Koningen 17 tot de laatste vermelding van Elisa met het wonder bij zijn graf in 2 Koningen 13 als een wel samengevoegd geheel moeten worden gelezen. Het ‘grote dat Elisa gedaan heeft’ (2 Kon 8:4) is daarom meer dan een verwijzing naar het wonder uit 2 Koningen 4. Het is kenmerkend voor heel het werk van de profeten: van dood tot leven brengen.

In zijn in 2013 gepubliceerde monografie over Elisa kiest Keith Bodner ook voor een synchrone benadering.⁹ Hij noemt het zelf een literaire benadering, waarbij hij wel uitgaat van een Deuteronomistische geschiedwerk volgens de indertijd door Martin Noth geformuleerde theorie. De gecompliceerde discussies die daar sindsdien over hebben plaats gevonden laat hij buiten beschouwing. Net als Van Daalen leest hij de verhalen over Elisa ‘as a great work of art embedded in the larger narrative continuum of the Deuteronomistic History, I will endeavor to read sequentially as much as possible’.¹⁰ Daarbij onderscheidt hij literaire technieken zoals gelijktijdigheid, woordspel en verschillende vertelperspectieven. Anders dan Van Daalen legt hij de nadruk op de ambiguïteit in de manier waarop Elisa wordt voorgesteld. Dat verwoordt Bodner direct al in de ondertitel van zijn boek: ‘The Double Agent’. Dat is een verwijzing naar het dubbele deel dat Elisa wenst van de geest van Elia (2 Kon 2:9), maar het zegt ook iets over de volgens Bodner bedenkelijke kant van Elisa’s optreden bij de troonswisseling in Aram (2 Kon 8:7-15) en de coup door Jehu (2 Kon 9:1-3).

Moshe Garsiel analyseert op vergelijkbare wijze de verhalen over Elia.¹¹ Hij doet zijn reputatie als deskundige op het gebied van woordspel in de Hebreeuwse Bijbel eer aan in zijn verklaring van de naam Baäl Zebub (2 Kon 1:3). Het Hebreeuwse *zebub* (in plaats van *zebul*) is volgens hem een verwijzing naar de vliegjes die zich verzamelen op uitwerpselen en lijken. En Ekron, de plaats waar Achazja de hulp van deze Baäl hoopt te vinden, verbindt Garsiel met het Hebreeuwse woord voor kinderloos blijven. Dat is namelijk het lot van Achazja (2 Kon 1:17). Garsiel waagt zich ook aan een psychologische analyse van Elia’s persoonlijkheid. Volgens hem tekenen de verhalen Elia vooral als een perfectionist.

Roy Heller neemt in een synchrone analyse zowel Elia als Elisa onder de loep.¹² Hij doet dat vanuit het perspectief van de manier waarop profetie in Deuteronomium 13:1-6 en 18:15-22 wordt beschreven. Bezien in dat licht valt volgens hem op dat er de nodige ambiguïteit zit in het optreden van Elia en Elisa zoals dat wordt geschilderd in de verhalen in de boeken Koningen. Een voorbeeld daarvan is dat Elia volgens 1 Koningen 17:1 stelt dat de droogte pas zal ophouden ‘op mijn woord’. Daarmee verheft hij zichzelf. Ook de verhalen over de wonderen

⁹ Keith Bodner, *Elisha’s Profile in the Book of Kings: The Double Agent*, Oxford 2013. Een samenvatting van zijn werk is ook te vinden in zijn boek *The Theology of the Book of Kings*, Cambridge 2019, 109-155 (‘Prophets and apostasy’).

¹⁰ Bodner, *Elisha’s Profile*, 14-15.

¹¹ Moshe Garsiel, *From Earth to Heaven: A Literary Study of the Elijah Stories in the Book of Kings*, Bethesda 2014.

¹² Roy L. Heller, *The Characters of Elijah and Elisha and the Deuteronomic Evaluation of Prophecy: Miracles and Manipulation* (LBH/OTS, 671), New York/London 2018. Juist op het punt van de synchrone benadering wordt bij bekritiseerd door Rainer Albertz in zijn recensie in *JSS* 66 (2021), e3-e5.

die Elisa verricht mist Heller de expliciete verwijzing naar JHWH. Het wijst er op dat het handelen van deze profeten niet altijd volledig de intenties van JHWH weerspiegelen.

Methodologisch heel interessant is de studie van Rachelle Gilmour over de mogelijke motieven waarom de verhalen over Elisa in een bepaalde volgorde naast en na elkaar zijn geplaatst.¹³ Ze zet zich af tegen een strikte scheiding van een diachrone en synchrone benadering. Haar eigen synchrone onderzoek is in feite de laatste fase van het diachrone en in zoverre honoreert ze daarmee ook het onderzoek naar de ontstaansgeschiedenis. Volgens haar zijn de verhalen over Elisa tussen die over Elia en over Jehu geplaatst als een periode van genadig uitstel tussen de profetie van Elia en de gewelddadige uitvoering daarvan door Jehu. Vergeleken met de wonderverhalen van Elia getuigen dezelfde soort verhalen over Elisa ook van een positievere manier van Gods aanwezigheid. Ook bevestigen de verhalen over Elisa wat bij Elia nog twijfelachtig was, namelijk dat er nog wel degelijk gelovige Israëlieten waren.

De synchrone benadering vinden we ook in een aantal artikelen met een literaire en/of bijbels-theologische benadering, zoals de Nederlandstalige van Maejer,¹⁴ Smelik,¹⁵ Van Midden,¹⁶ Monshouwer,¹⁷ Van Veldhuizen,¹⁸ Den Dulk,¹⁹ Spronk,²⁰ de Engelstalige van

¹³ Rachelle Gilmour, *Juxtaposition and the Elisha Cycle* (LBH/OTS, 594), New York/London 2015.

¹⁴ Floor Maeijer, 'Als twee druppels water Elia en Elisa', *Schrift* 88 (1983), 123-129; 'Tussen hoog en laag', *Schrift* 167 (1996), 144-147.

¹⁵ K.A.D. Smelik, 'De betekenis van 2 Koningen 5: Een "Amsterdamse" benadering', *GTT* 88 (1988), 98-115; 'De weduwe uit Sarefat: De literaire functie van 1 Koningen 17:8-24', *ACEBT* 10 (1989), 45-56 (ook gepubliceerd als 'The Literary Function of 1 Kings 17,8-24', in: C. Brekelmans & J. Lust (eds), *Pentateuchal and Deuteronomistic Studies: Papers Read at the XIIIth IOSOT Congress Leuven 1989* (BETL, 94), Leuven 1990, 239-243); 'Vuur uit de hemel. 1 Koningen 18-19', *Jota* 1 (1989), 26-39; 'De verhalen over Elia binnen het boek Koningen', in: P. Kevers (red.), *Elia: Profeet van vuur. Mens als wij*, Leuven/Amersfoort 1997, 19-33. De laatstgenoemde bundel bevat ook nog bijdragen van Paul De Witte, Johan Lust, Jan Van Lier, Olav E. Van Outryve, Frans Van Segbroeck en Gerard F. Willems over Elia.

¹⁶ Piet van Midden, 'Elisa', *Interpretatie* 5/5 (1997), 4-6.

¹⁷ Dirk Monshouwer, 'De bekering van Elia', *Interpretatie* 5/6 (1997), 24-27.

¹⁸ Piet van Veldhuizen, 'Elia's hemelvaart. 2 Koningen 2:1-18', *Interpretatie* 6/7 (1998), 14-16.

¹⁹ Maarten den Dulk, 'Elia's levensverhaal: Wegbereider voor Messiaanse mensen', *Interpretatie* 13/2 (2005), 4-6.

²⁰ Klaas Spronk, 'De stilte van God', *Schrift* 248 (2010), 42-44.

Shemesh,²¹ Yates,²² Parker,²³ Lunn,²⁴ Noble,²⁵ Moore²⁶ en die met een feministische benadering, zoals die van Van Dijk-Hemmes,²⁷ Siebert-Hommes,²⁸ Uta Schmidt,²⁹ Makuruetsa,³⁰ Spoelstra³¹ en Wacker.³² Daarbij valt op dat er vaak – zoals hierboven ook al het geval was bij Bodner en Heller – gewezen wordt op de ambivalentie in de manier waarop Elia en Elisa worden beschreven. Laura Feldt eindigt haar benadering van de ‘folkloristisch-mythische’ verhalen over Elia en Elisa als wonderdoeners met een discussie over de ambiguïteit en onzekerheid in deze verhalen.³³ Walter Vogels noemt in zijn boek over Elia de profeet ‘un homme plein de contrastes’: tussen gebed en actie, vrijheid en gehoorzaamheid, geweld en zachtheid, altruïsme en intolerantie.³⁴ In een recente bundel over de weergave van de karakters

²¹ Yael Shemesh, ‘The Elisha Stories as Saints’ Legends’, *JHS* 8 (2008), article 5; zie ook haar artikel ‘Elisha and the Miraculous Jug of Oil’, *JHS* 8 (2008), article 4.

²² Gary E. Yates, ‘The Motif of Life and Death in the Elijah-Elisha Narratives and its Theological Significance in 1 Kings 17 – 2 Kings 13’, *Faculty Publications and Presentations*. Paper 12 (2008), http://digitalcommons.liberty.edu/lts_fac_pubs/12.

²³ Julie F. Parker, *Valuable and Vulnerable: Children in the Hebrew Bible, especially the Elisha Cycle* (BJS, 355), Providence 2013.

²⁴ Nicholas P. Lunn, ‘Prophetic Representations of the Divine Presence: The Theological Interpretation of the Elijah-Elisha Cycles’, *Journal of Theological Interpretation* 9/1 (2015), 49-63.

²⁵ John T. Noble, ‘Cultic Prophecy and Levitical Inheritance in the Elijah-Elisha Cycle’, *JSOT* 41 (2016), 45-60.

²⁶ Rickie Moore, ‘Finding the Spirit of Elijah in the Story of Elisha and the Lost Axe Head: 2 Kings 6:1-7 in the Light of 2 Kings 2’, *OTE* 31 (2018), 780-789.

²⁷ Fokkelen van Dijk-Hemmes, ‘De grote vrouw uit Sunem en de man Gods: Een tweeledige interpretatie van 2 Koningen 4:8-37’, in: J. Bekkenkamp & F. Dröes (red.), *De dubbele stem van haar verlangen: Teksten van Fokkelen van Dijk-Hemmes*, Zoetermeer 1995, 153-163; eerder gepubliceerd als ‘The Great Woman of Shunem and the Man of God: A Dual Interpretation of 2 Kings 4:8-37’, in: Athalya Brenner (ed.), *A Feminist Companion to Samuel and Kings* (FCB, 7), Sheffield 1994, 218-230.

²⁸ Jopie Siebert-Hommes, ‘The Widow of Zarephath and the Great Woman of Shunem: A comparative Analysis of Two Stories’, in: Bob Becking & Meindert Dijkstra (eds), *On Reading Prophetic Texts* (Gender-Specific and Related Studies in Memory of F. van Dijk-Hemmes) (BIS, 18), Leiden 1996, 231-250.

²⁹ Uta Schmidt, *Zentrale Randfiguren: Strukturen der Darstellung von Frauen in den Erzählungen der Königsbücher*, Gütersloh 2003 (over de vrouwen in 1 Kon 17 en 2 Kon 4).

³⁰ Masego M. Makuruetsa, ‘“En zij hield hem in haar schoot”: Een Afrikaans feministische lezing van 1 Koningen 17 tegen de achtergrond van de hiv/aids problematiek’, *Theologisch Debat* 2/4 (2005), 49-54.

³¹ Joshua Joel Spoelstra, ‘Queens, Widows, and Mesdames: The Role of Women in the Elijah-Elisha Narrative’, *JESOT* 3/2 (2014), 171-184.

³² Marie-Theres Wacker, ‘Homme sauvage et femmes étrangères. Le Cycle d’Élie (1 R 17- 2 R 2) selon les perspectives de « genre » / gender (I-II)’, *Lectio difficilior* 2 (2014).

³³ Laura Feldt, ‘Wild and Wondrous Men: Elijah and Elisha in the Hebrew Bible’, in: Tobias Nicklas & Janet E. Spittler (eds), *Credible, Incredible: The Miraculous in the Ancient Mediterranean* (WUNT, 321), Tübingen 2013, 322-351, i.h.b. 348-351.

³⁴ Walter Vogels, *Elie et ses fioretti : 1 Rois 16, 29-2 Rois 2, 18* (LD, 261), Paris 2013.

van de hoofdpersonen in de boeken Samuël en Koningen wijzen Iaian Provan³⁵ en Stuart Lasine³⁶ op de ambivalentie zowel in het optreden van Elia als dat van Elisa.

Onder de recente commentaren op de boeken Koningen zijn er veel met een synchrone benadering. Vaak gaat dat samen met het streven om uit de tekst een boodschap voor vandaag te halen, zoals bij Lissa Wray Beal,³⁷ Walter Maier³⁸ en (vanuit feministisch perspectief) Song-Mi Suzie Park.³⁹ Daarnaast zijn er nog veel meer publicaties op het homiletische vlak over de boeken Koningen te noemen, maar vanuit exegetisch standpunt zijn die doorgaans niet zo diepgravend.⁴⁰ Wel verdienen hier nog de commentaren van Klaas Smelik⁴¹ en Henk Jagersma⁴² vermelding. Niet alleen vanwege de taal, maar ook vanwege de vaak originele en goed gefundeerde, op nauwkeurige lezing van de Hebreeuwse tekst gebaseerde exegese.

Diachrone benadering

De verzameling van verhalen over Elia en Elisa geeft ook de nodige aanleiding tot een diachrone benadering. De door Aleida van Daalen gehekelde Schmitt heeft in deze veel opvolgers gekregen, al komen zij vanwege de onvermijdelijk speculatieve aspecten van het onderzoek tot verschillende resultaten. Een beknopt en daardoor helder overzicht is te vinden in de (ook in andere opzichten) zeer informatieve overzichtsartikelen over Elia en Elisa in *Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet (WiBiLex)* van de hand van respectievelijk Susanne Otto uit 2009⁴³ en Bernhard Lehnart uit 2013.⁴⁴ Otto kan zich daarbij beroepen op haar eigen monografie uit 2001.⁴⁵ Ze onderscheidt in de cyclus van verhalen over Elia en Elisa vier stadia:

³⁵ Iain Provan, 'An Ambivalent Hero: Elijah in Narrative-Critical Perspective', in: K. Bodner & Benjamin J.M. Johnson (eds), *Characters and Characterization in the Book of Kings* (LHB/OTS, 669), London/New York 2019, 135-151.

³⁶ Stuart Lasine, 'The Character of Elisha and His Bones', in: Bodner & Johnson (eds), *Characters*, 152-166.

³⁷ Lissa M. Wray Beal, *1 & 2 Kings* (Apollos Old Testament Commentary Series), Downers Grove 2014.

³⁸ Walter A. Maier III, *1 Kings 12–22* (Concordia Commentary), St. Louis: Concordia, 2019.

³⁹ Song-Mi Suzie Park, *2 Kings* (Wisdom Commentary, 12), Collegeville 2019.

⁴⁰ Zie voor een – vooral op de confessionele Amerikaanse markt gericht – overzicht op website bestcommentaries.com, waarbij men zich niet alleen kan verbazen over de hoeveelheid commentaren, maar ook over de gegeven rangorde.

⁴¹ K.A.D. Smelik, *1 Koningen*, Den Bosch/Brugge 1993; *2 Koningen*, Den Bosch/Brugge 1994 (in de serie Belichting van een Bijbelboek).

⁴² H. Jagersma, *1 Koningen*, Kampen 2004; *1 Koningen 2*, Kampen 2006; *2 Koningen 1*, Kampen 2008, *2 Koningen 2*, Kampen 2010 (in de serie Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel).

⁴³ <http://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/17304/>.

⁴⁴ <http://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/17376/>; zie ook Bernhard Lehnart, *Prophet und König im Nordreich Israel: Studien zur sogenannten vorklassischen Prophetie im Nordreich Israel anhand der Samuel-, Elia- und Elischa-Überlieferungen* (SVT, 96), Leiden 2003.

⁴⁵ Susanne Otto, *Jehu, Elia und Elisa: Die Erzählung von der Jehu-Revolution und die Komposition der Elia-Elisa-Erzählungen* (BWANT, 152), Stuttgart 2001. Een samenvatting daarvan geeft ze in haar artikel 'The Composition of the Elijah-Elisha Stories and the Deuteronomistic History', *JSOT* 27 (2003), 487-508.

(1) het kort na 562 v.Chr. samengestelde Deuteronomistisch geschiedwerk met de verhalen over de wijngaard van Nabot, de dood van Achazja en de coup door Jehu met als centrale boodschap de betrouwbaarheid van het woord van JHWH in de geschiedenis; (2) toevoeging van de oorlogen door de Omriden, met als overkoepelend thema de alles bepalende houding van koningen ten opzichte van de woorden van de profeten; (3) toevoeging in de periode na de ballingschap van de verhalen in 1 Koningen 17-18 over de mogelijkheid van een nieuw begin na het goddelijke oordeel; (4) toevoeging van 1 Koningen 19:1-18 en de overige verhalen over Elisa, om de profetie zijn legitieme plaats te geven in de geschiedenis van Israël.

Ruth Sauerwein promoveerde in 2013 op een gedetailleerde reconstructie van de ontstaans-geschiedenis van de ons in 2 Koningen overgeleverde verhalen over Elisa.⁴⁶ Volgens haar bestond de oorspronkelijke cyclus uit zeven korte vertellingen: de reiniging van de bron (2:19-22), de straf van de spottende jongens (2:23-24), de olie van de weduwe (4:1-7), de dood in de pot (4:38-41), de broodvermenigvuldiging (4:42-44), de drijvende bijl (6:1-7) en de dodenopwekking bij zijn beenderen (13:20-21). Deze zouden door een biograaf zijn ingevoegd in het bestaande Deuteronomistische geschiedwerk. Hij zou er zelf als een ‘theologiserende bewerking’ het verhaal van de dodenopwekking van de zoon van de Sunamitische (4:8-37), de genezing van Naaman (5:1-14) en van de opvolging van Elia (1 Kon 19:19-21 en 2 Kon 2:1-15) aan hebben toegevoegd. Een nieuwe bewerking vindt ze in het verhaal over Naäman met extra nadruk op de beoordeling van vereerders van JHWH uit het buitenland. De verhalen over Gechazi zouden nog een ‘moraliserende bewerking’ hebben ondergaan. Een ‘Juda-Josefat-bewerking’ vindt ze in 2 Koningen 3:4-27 en 9:28-29 met als doel de koning van Israël in een negatief daglicht te stellen ten opzichte van Juda. Dit alles dateert ze in de periode vanaf de terugkeer uit de ballingschap tot in de hellenistische tijd.

In veel opzichten neemt Sauerwein nadrukkelijk een andere positie in dan Schmitt in 1972. Ten opzichte van oudere studies worden er zowel door Otto als door Sauerwein meer en gedetailleerdere redactielagen voorgesteld. Over het antwoord op de vraag of men dit als vooruitgang moet beschouwen kan men van mening verschillen. In ieder geval is wel duidelijk dat ook onder de aanhangers van de diachrone analyse er geen consensus is over de resultaten van die analyse, zij het dat het dat er wel een tendens waarneembaar is om de verhalen over Elia en Elisa te dateren na de ballingschap en als relatief late toevoegingen aan het veronderstelde Deuteronomistische geschiedwerk. Dit wordt bevestigd in de conclusies van het artikel van Steven McKenzie, die ook een goed overzicht biedt van de oudere discussie.⁴⁷

Diezelfde McKenzie biedt conform het format van de serie *International Exegetical Commentary of the Old Testament* in zijn commentaar op 1 Koningen 16 tot 2 Koningen 16 zowel een diachrone als een synchrone benadering van de tekst.⁴⁸ Dit recent (in 2019) gepubliceerde commentaar is mede daarom misschien wel het beste of het meest bruikbare wat er op dit terrein momenteel te bieden is. Wat het wetenschappelijke onderzoek betreft is het *up-*

⁴⁶ In een iets aangepaste vorm gepubliceerd als *Elischa: Eine redaktions- und religionsgeschichtliche Studie* (BZAW, 465), Berlin 2014.

⁴⁷ Steven L. McKenzie, “‘My God is Yhwh’: The Composition of the Elijah Stories in 1–2 Kings”, in: C.M. Maier (ed.), *Congress Volume Munich 2013* (SVT, 163), Leiden 2014, 92-110.

⁴⁸ Steven L. McKenzie, *1 Kings 16 – 2 Kings 16* (IECOT), Stuttgart 2019.

to-date en de evaluatie daarvan verraadt de nodige deskundigheid. De meeste belangrijke detailvragen worden behandeld, zonder dat door de bomen het bos niet meer te zien is. Voor de verklaring van de 23 hoofdstukken in de Hebreeuwse Bijbel heeft hij inclusief de inleiding 540 bladzijden nodig. De andere grote commentaren, van Axel Knauf⁴⁹ en Winfried Thiel⁵⁰ nemen veel meer ruimte in. Knauf heeft voor acht hoofdstukken 520 bladzijden nodig en Thiel voor zes hoofdstukken maar liefst bijna 800. Bij het commentaar van Thiel speelt het ook nog een rol dat het boek vanaf 2000 in afleveringen is verschenen, waardoor hij zich genoodzaakt voelde om aan het slot nog 12 bladzijden aanvullingen en correcties toe te voegen. Ze maken niet de indruk dat hij gaandeweg spijt heeft gekregen van eerdere op schrift gestelde opvattingen. Op basis van eigen ervaringen met langdurig werken aan een Bijbelcommentaar moet ik zeggen dat ik me dit nauwelijks kan voorstellen. Zelfs van Thiels grote voorganger als commentator Martin Noth is bekend dat hij wel eens terugkwam op eerdere uitspraken. Over Noth gesproken, het eerste (in 1968 gepubliceerde) deel van het commentaar op 1 Koningen in de serie *Biblischer Kommentar* is van zijn hand. Voor zestien hoofdstukken had hij indertijd 357 bladzijden nodig. Het wordt dus almaar meer. Datzelfde geldt ook voor het commentaar door Knauf, maar hier betreft het zijn eigen werk. Voor het eerste deel van zijn commentaar op Koningen (2016) had hij voor veertien hoofdstukken ruim 400 bladzijden nodig. Voor het tweede deel verhoudingsgewijs het dubbele. Voor een belangrijk deel wordt de ruimte ingenomen door uitgebreid onderzoek naar specifieke woorden en frasen, waarbij heldere overzichten worden gegeven over het betreffende woordgebruik in de Hebreeuwse Bijbel. Daarnaast is er opvallend veel aandacht voor *Wirkungsgeschichte*. In zoverre voegt het commentaar van Knauf veel toe aan het bestaande onderzoek.

Receptiegeschiedenis

Elia en in mindere mate Elisa spelen een grote rol in het Nieuwe Testament. Daar is ook veel onderzoek naar verricht. Jaroslav Rindos besteedt aandacht aan de manier waarop Johannes de Doper door Lucas geportretteerd wordt als Elia.⁵¹ Karin Schöpflin bestudeerde hoe het verhaal over Naäman werd gebruikt door Lucas.⁵² In 2014 werd een bundel gepubliceerd met studies

⁴⁹ Ernst Axel Knauf, *1 Könige 15-22* (HKAT), Freiburg i.Br. 2019; zie ook de kritische, maar ook positieve bespreking door Michael Pietsch in *ZAR* 26 (2020), 328-331.

⁵⁰ Winfried Thiel, *Könige. 2 Teilband. 1 Könige 17,1-22,54* (BKAT, IX/2), Göttingen 2019; een uitgebreide samenvatting daarvan, zonder een kritische evaluatie, biedt Heinz-Dieter Neef in zijn bespreking in *OLZ* 115 (2020), 225-229.

⁵¹ Jaroslav Rindos, *He of Whom It Is Written: John the Baptist and Elijah in Luke* (ÖBS, 38), Frankfurt am Main 2010.

⁵² Karin Schöpflin, 'Naaman: Seine Heilung und Bekehrung im Alten und im Neuen Testament', *BN* 141 (2009), 35-56.

over deze en andere manieren waarop de verhalen over Elia en Elisa door Lucas worden gebruikt.⁵³ Adam Winn doet hetzelfde met betrekking tot Marcus.⁵⁴

Goede overzichten over de geschiedenis van de uitleg, ook in de kunst, zijn te vinden in de eerder genoemde bijdragen over Elia en Elisa door Susanne Otto en Bernhard Lehnart in *WibiLex* en in het commentaar van Axel Knauf. Zoals verwacht mocht worden zijn ook de artikelen in de *Encyclopedia of the Bible and Its Reception* over Elia en Elisa (in deel 7, 2013) heel instructief in deze. Verder kan hier verwezen worden naar het boek van Rainer Albertz in de serie *Biblische Gestalten*⁵⁵ en naar de eveneens Duitstalige bundel *Elia und andere Propheten* met aandacht voor de plaats van Elia in de joodse, christelijke en islamitische tradities.⁵⁶ Ook Martin O’Kane zet in zijn recentelijk online gepubliceerde artikel of Elia in de kunst in met aandacht de rol van Elia in deze drie godsdiensten.⁵⁷ Daarnaast besteedt hij ook aandacht aan de speciale rol die Elia speelt als patroon van de Karmelieter orde en in de Oosters Orthodoxe icoontraditie. Speciale aandacht aan de rabbijnse literatuur wordt besteed in de boeken van Kristen Lindbeck⁵⁸ en Hilla Alouf-Aboody.⁵⁹ Zie ook de bijdrage van Lieve Teugels in dit nummer van *ACEBT*. Wie zich wil verdiepen in de uitleg bij de kerkvaders kan onder andere terecht bij de uitgebreide bespreking door Caroline Chevalier-Royet van commentaren uit de negende eeuw op de boeken Koningen (waartoe men overigens volgens de Vulgaat ook ‘onze’ boeken Samuël moet rekenen).⁶⁰

Nederlandse dissertaties

Veel van de hierboven genoemde Duitse en Engelse monografieën zijn gebaseerd op proefschriften. Ook in Nederland en/of door Nederlanders is er relatief veel promotieonderzoek verricht naar de verhalen over Elia en Elisa. Zij vormen een passend slotakkoord van dit verre van volledige en ook subjectief gekleurde overzicht.

In mijn eigen dissertatie uit 1986 over positieve voorstellingen van een leven na de dood in Israël als onderdeel van het oude Nabije Oosten spelen de verhalen over Elia en Elisa en de

⁵³ John S. Kloppenburg & Joseph Verheyden (eds), *The Elijah-Elisha Narrative in the Composition of Luke* (LNTS, 493), London 2014.

⁵⁴ Adam Winn, *Mark and the Elijah-Elisha Narrative: Considering the Practice of Greco-Roman Imitation in the Search for Markan Source Material*, Eugene 2010.

⁵⁵ Albertz, Rainer, *Elia: Ein feuriger Kämpfer für Gott* (BG, 13), Leipzig 2006, ⁴2015.

⁵⁶ Christfried Böttrich, et al. (Hg.), *Elia und andere Propheten in Judentum, Christentum und Islam*, Göttingen 2013. Die ‘andere profeten’ worden overigens alleen in het hoofdstuk over de islam genoemd (Nuh/Noach en Yusuf/Jozef).

⁵⁷ Martin O’Kane, ‘The Prophet Elijah in Art: Explorations and Appropriations’, in: *Die Bibel in der Kunst / Bible in the Arts* 4 (2020) (www.bibelwissenschaft.de).

⁵⁸ Kristen H. Lindbeck, *Elijah and the Rabbis: Story and Theology*, New York 2010.

⁵⁹ Hilla N. Alouf-Aboody, *Through the Prism of Wisdom: Elijah the Prophet as a Bearer of Wisdom in Rabbinic Literature* (Judaism in Context, 23), Piscataway 2020.

⁶⁰ Caroline Chevalier-Royet, *Les Livres des Rois: Exégèse et actualité*, Paris 2021.

verschillende manieren waarop zij de dood overwinnen een grote rol.⁶¹ Zie ook mijn andere bijdrage aan dit nummer van *ACEBT*.

Een jaar later promoveerde Floor Maeijer aan het Pauselijk Bijbelinstituut in Rome op een proefschrift getiteld *The Account of the Prophetic Actions against the Baal Policy of the House of Ahab (1 Kings 16,29-2 Kings 11,20)*. Die studie is niet gepubliceerd, maar twee jaar later wel een deel daarvan.⁶² Daarin bespreekt hij de relatie tussen de verhalen over Elia en die over Elisa. Hij pleit voor het primaat van een synchrone benadering en stelt vast dat in zijn huidige vorm Elisa (en ook Jehu) als een tweede Elia getekend wordt.

In 2008 promoveerde Gunnar Begerau in Apeldoorn op een proefschrift over de ‘literaire macrostructuur en theologische intentie van de Elia-Achabvertelling’.⁶³ Daarin verdedigt hij de opvatting dat de afzonderlijke verhalen over Elia alleen goed begrepen kunnen worden als onderdeel van het grotere geheel. Heel het boek *Koningen* is volgens hem ‘als een groot schilderij’.

Hartmut Schmid neemt in zijn Kamper dissertatie uit 2010 hetzelfde thema op.⁶⁴ In deze eveneens synchrone analyse wil hij aantonen dat Elisa niet voor Elia onderdoet en dat zij beiden gezien moeten worden als profeten van grote importantie en dat hun verhalen het hart en hoogtepunt vormen van de boeken *Koningen*.

Anne-Marie Bos promoveerde in 2012 op een proefschrift over de manier waarop het verhaal over Elia’s tocht naar Horeb (1 Kon 19:1-18) is afgebeeld in zes kunstwerken.⁶⁵ Aan de hand daarvan denkt zij na over de manier waarop bijbelse spiritualiteit opkomt in relatie met het zien, het lezen en de ruimtelijke ervaring. Zie ook haar bijdrage aan deze bundel over de mantel van Elia.

Ten slotte mag hier natuurlijk de dissertatie van Nico Riemersma aan Tilburg School of Catholic Theology niet onvermeld blijven. In 2016 promoveerde hij in Tilburg op een proefschrift over het wonder van de opwekking van een dode jongeman door Jezus (Luc 7:11-17) in vergelijking met de opwekking van de zoon van een weduwe in Sarefat door Elia (1 Kon 17:17-24) en het verhaal van de opwekking van een dochter van een Romeinse consul door

⁶¹ Klaas Spronk, *Beatific Afterlife in Ancient Israel and in the Ancient Near East* (AOAT, 219), Neukirchen-Vluyn 1986, i.h.b. 258-264. Zie ook mijn artikel ‘2 Koningen 2’, *GTT* 88 (1988), 82-97. Beide publicaties zijn te downloaden via <https://klaasspronk.com/>.

⁶² Floor Maeijer, *Elisha as a Second Elijah in the Period of Prophetic Actions against the Baal Policy of the House of Ahab (1 Kings 16,29 – II Kings 11,20)*, Apeldoorn 1989. Hierboven werd al zijn eerder gepubliceerde artikel over dit onderwerp genoemd: ‘Als twee druppels water Elia en Elisa’, *Schrift* 88 (1983), 123-129.

⁶³ Gunnar Begerau, *Elia vom Krit zum Jordan: Eine Untersuchung zur literarischen Makrostruktur und theologischen Intention der Elia-Ahab-Erzählung (1 Kön 16,29 bis 2 Kön 2,25)* (EHS, 884), Frankfurt am Main 2008.

⁶⁴ Hartmut Schmid, *Elisa und Elia: Eine Studie zu ihrem Verhältnis in den Königebüchern* (BM, 18), Witten 2013. Kennelijk zat er nogal wat tijd tussen de promotie en de (ongewijzigde) handelseditie.

⁶⁵ Annie-Marie Bos, *Elijah Looked and Behold ... Biblical Spirituality in Pictures* (Studies in Spirituality, Supplements, 23), Leuven 2012.

Apollonius van Tyana.⁶⁶ Wat het verhaal over Elia betreft wordt veel aandacht besteed aan de plaats binnen het geheel van het boek en aan het genre. Zie ook zijn bijdrage in deze bundel van *ACEBT* over het verhaal van de dodenopwekking door Elisa (2 Kon 4:7-38).

⁶⁶ Nico Riemersma, *Aan de dode een wonder gedaan: Een exegetisch-hermeneutische studie naar de dodenopwekking in Lukas 7,11-17 in relatie tot 1 Koningen 17,17-24 en Vita Apollonii IV,45 (ACEBT.SS, 14)*, Bergambacht 2016 (zie over 1 Kon 17:17-24 i.h.b. 134-181).